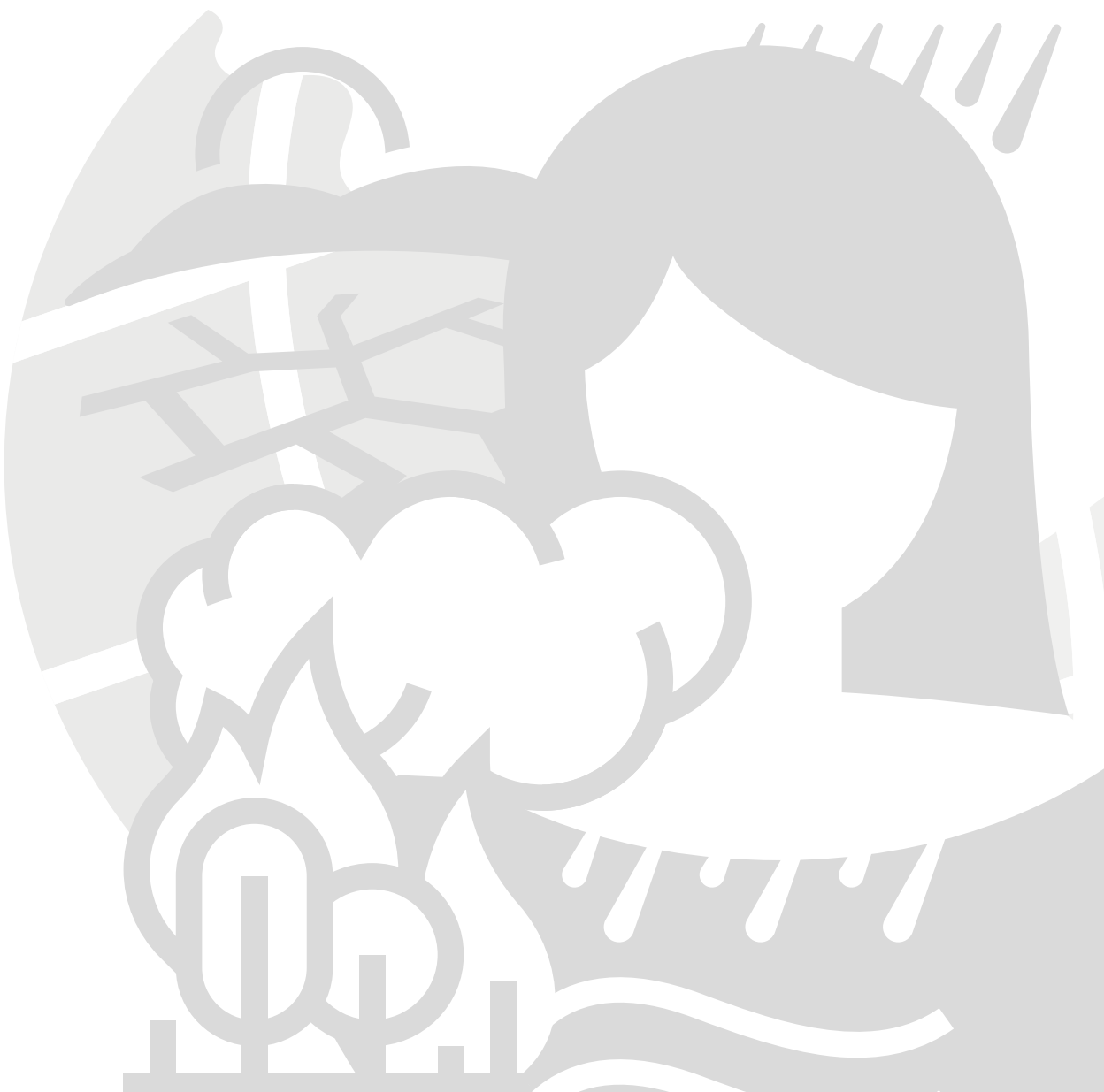

Rod, klima i bezbednost:
zašto je važno uključiti klimatske
promene u novi NAP 1325 u Srbiji?

Rod, klima i bezbednost: zašto je važno uključiti klimatske promene u novi NAP 1325 u Srbiji?

Filip STOJANOVIĆ, Slađana ĆURČIĆ

Sadržaj

UVOD	5
1. Klimatske promene, rod i bezbednost	7
2. Klimatske promene – stanje i buduće projekcije	13
2.1. Izazovi klimatskih promena u Srbiji	14
3. Metodologija	15
4. Kontekst – Srbija	18
5. Klimatske promene i rodna dimenzija bezbednosti u inostranim Nacionalnim akcionim planovima za primenu Rezolucije 1325	22
5.1. NAP 1325 (2017-2020) u Srbiji - pregled	24
6. Nalazi istraživanja	27
6.1. Ključni bezbednosni problemi u kontekstu klimatskih promena	27
6.2. Percepcija uticaja efekata klimatskih promena na bezbednost žena	28
6.3. Rodno orijentisana politika i rodno odgovorno budžetiranje u oblasti životne sredine	29
6.4. Mesto i uloga žena u oblasti klimatskih promena	31
6.4.1. Žene na rukovodećim pozicijama u oblasti zaštite životne sredine, urbanizma, energetike – gradska uprava, javna preduzeća	31
6.4.2. Ekološka osvešćenost žena	32
6.4.3. Žene kao vlasnice poljoprivrednog zemljišta, nekretnina, domaćinstava, žene preduzetnice u oblasti ekologije i njihov aktivizam	32
6.5. Uloga organizacija civilnog društva u praćenju, kreiranju i implementaciji rodno odgovornih politika u kontekstu klimatskih promena	33
6.6. Mogućnosti lokalizacije NAP-a u koji bi bile uključene klimatske promene	34

7. Zaključci i preporuke	36
Preporuke	38
Politike, mehanizmi, institucije	38
Prevenција	39
Mitigacija	40
Adaptacija	40
8. Literatura	42

UVOD

Klimatske promene predstavljaju jednu od vodećih pretnji čovečanstvu u 21. veku. Sa jedne strane, ta veza je oličena kroz konflikte uzrokovane promenama u životnoj sredini. Usled negativnih manifestacija klimatskih promena, poput suša, poplava, zemljotresa, odnosno ograničenog i otežanog pristupa resursima, može doći do eskalacije nasilja i pojave konflikata. Sa druge, do degradacije životne sredine neretko dolazi i tokom ratnih dejstava, usled razaranja i pustošenja ekosistema u kojima postoje ljudske zajednice. Ova veza se može najbolje sagledati kroz prizmu ljudske bezbednosti, odnosno na koji način klimatske promene utiču na ljude, njihove potrebe, zdravlje i razvoj.

Posledice klimatskih promena, iako pogađaju sve, ne odražavaju se istoj meri na celokupnu populaciju. Nalazi brojnih istraživanja pokazuju da rizici povezani sa klimatskim promenama, kao i kapaciteti neophodni za smanjivanje negativnih efekata klimatskih promena, ublažavanje, prilagođavanje i oporavak, u velikoj meri zavise od socio-ekonomskog statusa, državljanstva, pola, starosti, rase i invaliditeta (Pearce, 2017). Klimatske promene pogađaju i muškarce i žene, ali su posledice izraženije kod žena jer se nalaze u nepovoljnijem društvenom položaju. Naime, žene se suočavaju sa ograničenim pristupom vodnim, zemljišnim i energetske resursima, a posebno mogućnošću upravljanja tim resursima. Raspolažu manjim finansijama, u manjem procentu su vlasnice poljoprivrednog zemljišta i gazdinstava, a pri tom više su vezane za poljoprivrednu proizvodnju i održavanje domaćinstva.

Dakle, rod neminovno utiče na raspodelu resursa, bogatstva, podelu rada, odgovornosti, odlučivanje i političku moć, uživanje prava u različitim oblastima, te se rodna neravnopravnost posledično dalje reflektuje na sve sfere života. Stoga je rodna analiza uticaja klimatskih promena, postala pitanje od interesa za svakodnevni život, ali i nauku, političke procese i međunarodnu agendu o klimatskim promenama. U okviru ove agende je apostrofirana potreba za podizanjem svesti o posebnoj izloženosti žena „klimatskim pretnjama“, kao i njihovoj ulozi u suočavanju sa istim, na lokalnom, nacionalnom i globalnom nivou. Sprega klimatskih promena, bezbednosnih rizika, a posebno negativnih uticaja klimatskih promena na bezbednost i blagostanje žena, podstakli su mnoge države da uključe ova pita-

nja u svoje Nacionalne akcione planove (NAP) za primenu Rezolucije SB UN 1325 – Žene, mir i bezbednost. Kako je Republika Srbija u procesu kreiranja novog NAP-a, naredni re-dovi će upravo imati za cilj da prikažu zašto je važno implementiranje klimatskih prome-na u novi NAP.

U prvom delu ovog rada prikazan je kontekst istraživanja, odnosno veza između dve istra-živane pojave – *rodne dimenzije bezbednosti i klimatskih promena*, koja se najčešće sreće u analiziranoj literaturi. Zatim je predstavljeno trenutno stanje odnosa klimatskih promena i bezbednosti, te kakve nas projekcije očekuju u budućnosti. U trećoj celini smo predsta-vili metodološki dizajn istraživanja, potom nacionalni i lokalni kontekst istraživane teme u Srbiji. Glavni nalazi terenskog rada su predstavljeni u pretposlednjem poglavlju. Naposlet-ku smo skicirali set preporuka koje su podeljene na tri tematske oblasti: prevenciju, miti-gaciju i adaptaciju na klimatske promene, za koje smatramo je potrebno da budu deo tre-ćeg NAP-a.

1. Klimatske promene, rod i bezbednost

Osим što uzrokuju ozbiljne poremećaje u životnoj sredini, klimatske promene pogoršavaju i postojeće društvene, ekonomske, ekološke, pa i bezbednosne rizike, u smislu da uticaji klimatskih promena na snabdevanje hranom i vodom, povećanje konkurencije oko prirodnih resursa, gubitak sredstava za život, prirodne katastrofe, migracije i raseljavanje, mogu potencijalno podstaći nemire i nestabilnosti.¹ Posebno su krizna i konfliktna područja podložna devastirajućim efektima klimatskih promena, budući da iste mogu pojačati već postojeće tenzije i ranjivosti i intenzivirati sukobe. Kao što je već rečeno, u ovakvim okolnostima, žene su na različite načine ugroženije u odnosu na muškarce, a istovremeno, u većoj meri ograničene da utiču na sopstvenu i bezbednost zajednice. Naime, ova nesrazmera potiče od rodnih uloga koje muškarci i žene imaju u društvu, nejednakog socio-ekonomskog statusa i asimetrije moći, te tako žene raspolažu manjom moći i neopходnim resursima, mogućnostima i sposobnostima, koji su od suštinskog značaja za smanjenje ranjivosti i rizika od katastrofa, upravljanje katastrofama, predviđanje mogućih šteta i oporavak od istih.²

Reprezentativan je primer Čada, čije se stanovništvo decenijama suočava sa sušama, ozbiljnom nestašicom hrane, političko-vojnom nestabilnošću i posledično, raseljavanjem stanovništva. Klimatske promene, uključujući sve veće suše, ekstremne padavine i poplave, pojačale su kaskadne pretnje bezbednosti ljudi, pogoršavajući kvalitet života i bezbednost hrane. Sve navedeno je podstaklo izbijanje nasilja, kojim su posebno pogođene žene i devojke, koje se svakodnevno suočavaju sa teškim kršenjima svojih prava, ranim i prisilnim brakovima, uskraćivanjem pristupa i kontrole nad resursima, iseljavanjem iz kuća i sek-

-
- 1 UN Environment Programme (UNEP). *Climate change and security – strengthening resilience to climate-fragility risks*. https://postconflict.unep.ch/publications/ClimateChange_Security_twopager.pdf. Nairobi: UNEP. 2019. Preuzeto 22.05.2022.
  - 2 Zorica Mršević and Svetlana Janković, „Gender Aspects of Natural Catastrophes/Disasters”, in *Contemporary issues and perspectives on gender research*, edited by Lilijana Čičkarić and Zorica Mršević, 82-99. Belgrade: Institute of Social Sciences, 2019.

sualnim nasiljem.³ Slična je situacija i u Egiptu, gde brzi rast stanovništva i ekstremna nestašica vode čine zemlju veoma ranjivom na uticaje klimatskih promena. Uz sve to, nejednaka nasledna prava i uobičajene prakse koje diskriminišu žene doprinose ograničenom vlasništvu nad imovinom, nestabilnijim zaradama, većoj nesigurnosti hrane i vode, kao i rodno i seksualno zasnovanom nasilju.⁴

Dodatno, rodna podela rada često dovodi do prezastupljenosti žena u poljoprivrednim i neformalnim sektorima, koji su podložni katastrofama. Tako nedostatak izvora energije, čiste vode, bezbednih sanitarnih i zdravstvenih uslova, često predstavljaju dodatni teret ženama, kao primarno odgovornim za brigu i negu najbližih.⁵ Nepovoljan položaj žena ogleda se i u situacijama kada npr. niži nivoi obrazovanja i obuke mogu smanjiti njihovu mogućnost pristupa neophodnim informacijama pre, tokom i posle katastrofa, pri čemu brže i češće gube kontrolu nad resursima, tehnologijom i proizvodnjom, što vodi siromaštvu, nesigurnosti i u krajnjem ishodu, marginalizaciji. Uz sve navedeno, žene su često tokom i nakon različitih katastrofa, izložene seksualnom i porodičnom nasilju, što sveukupno narušava njihovo zdravlje, blagostanje i bezbednost.⁶ U celini gledano, niz je faktora koji doprinose pojačanoj ranjivosti žena na efekte klimatskih promena, među kojima su ključni ekonomski, socijalni, ekološki, politički, fizički i emocionalni faktori.⁷

Naravno, nije reč o pitanju koje je tek iskrslilo, ali je zbog pojačanih efekata klimatskih promena i njihovih bezbednosnih implikacija, zadobilo značajniju pažnju poslednjih godina. Još se 1988. godine u knjizi *Žene i životna sredina u trećem svetu: Alijansa za budućnost*, razmatraju uloga i položaj žena u korišćenju zemljišta, upravljanju vodama, korišćenju šuma,

---

3 Virginie le Masson, Colette Benoudji and Sandra Sotelo Reyes, "Everyday violence and its impact on insecurity and resilience in Chad", in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020, p. 29. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32638/GCS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Preuzeto 10.05. 2022.

4 Marisa O. Ensor, "Gender, climate change and security risks in Egypt: Opportunities for synergistic action", in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020, p. 32.

5 Irene Dankelman, "Climate Change, Human Security and Gender", in *Gender and climate change: An introduction*, edited by Irene Dankelman, 55-71. London: Earthscan, 2010.

6 Ibid.

7 Krstić-Ilić Ivana and Vesna Miltojević, "Gender perspective of climate change in the Republic of Serbia", op. cit., p. 131.

snabdevanju i korišćenju energije, urbanom razvoju i očuvanju.⁸ Naime, poplave, suše, hladni i topli talasi, cikloni i uragani, viši prosek temperature, šumski požari i porast nivoa mora, imaju veliki uticaj na živote i sredstva za život ljudi, a posebno na one za koje su odgovorne žene, odnosno na njihove reproduktivne i produktivne uloge u domaćinstvu i na nivou zajednice.⁹ Više istraživanja je pokazalo veću ugroženost žena tokom različitih katastrofa podstaknutih klimatskim promenama. Studija o rodnoj dimenziji prirodnih katastrofa, zasnovana na podacima iz 141 zemlje, utvrdila je da su žene dominantne žrtve prirodnih katastrofa, posebno mlađe žene u siromašnijim zajednicama, zbog rodne diskriminacije kojoj su izložene.¹⁰ Takođe, ciklon koji je pogodio Zimbabve 2019. godine, mnogo jače je pogodio žene, usled nasilja u porodici, ekonomske nesigurnosti, emocionalnih i zdravstvenih posledica, što je sve ostavilo značajne traume nakon katastrofe.¹¹ Dodatno, broj smrtnih slučajeva žena tokom različitih katastrofa, uglavnom je znatno veći u odnosu na smrtnost muškaraca - broj smrtnih slučajeva starijih žena nadmašio je broj preminulih muškaraca tokom toplotnog talasa u Evropi 2003. godine, veći broj žena stradao je i tokom cunamija 2004., kao i usled ciklona 2007. u Bangladešu.¹² Najnovija istraživanja pokazuju i da je pandemija COVID-19 pojačala implikacije klimatskih promena, posebno po žene na selu, čiji su sistemi bezbednosti hrane narušeni, sredstva za život osiromašena, pristup zdravstvenim sistemima ugrožen, dok se teret brige o drugima povećava.¹³ Srž svih navedenih istraživanja jeste da različite katastrofe izazvane klimatskim promenama dodatno jačaju, održavaju i povećavaju rodnu nejednakost, pogoršavajući inače nepovoljne okolnosti za žene.

---

8 Joan Davidson and Irene Dankelman. *Women and Environment in the Third World: Alliance for the Future*. London: Earthscan, 1988.

9 Irene Dankelman, „Climate Change, Human Security and Gender“, op. cit.

10 Neumayer, Eric and Thomas Plümper, „The gendered nature of natural disasters: The impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981–2002“, *Annals of the association of American Geographers*, Vol. 97, no. 3 (2007): 551-566.

11 Nyahunda, Louis, Frans Koketso Matlakala, and Jabulani Calvin Makhubele, „Environmental social work: accounting for women's tragedies in the face of climate change-induced disasters in Chimanimani District, Zimbabwe“, *African Journal of Gender, Society & Development*, Vol. 9, no. 4 (2020): 197-217.

12 Rahman, Md Sadequr, „Climate change, disaster and gender vulnerability: A study on two divisions of Bangladesh“, *American Journal of Human Ecology*, Vol. 2, no. 2 (2013): 72-82.

13 Nyahunda, Louis, Shyleen Chibvura and Happy Mathew Tirivangasi, „Social work practice: accounting for double injustices experienced by women under the confluence of Covid-19 pandemic and climate change impacts in Nyanga, Zimbabwe“, *Journal of Human Rights and Social Work*, Vol. 6, no. 3 (2021): 213-224.

Istovremeno, istraživanja sugerišu i da uticaji klimatskih promena dovode do značajnih društveno-ekonomskih promena, uključujući transformisanje tradicionalnih rodni normi koje određuju ekonomsku aktivnost, društvene odnose i liderstvo. U Sudanu, na primer, nedostatak resursa, kao rezultat sukoba, ali i suše, primorao je neke pastirske zajednice da promene svoje migracione obrasce, pri čemu najčešće žene ostaju u selima da upravljaju domaćinstvima, dok muškarci traže pašnjake. U odsustvu muškaraca, žene preuzimaju nove odgovornosti, uključujući i one koje tradicionalno obavljaju muškarci.¹⁴ Međutim, u ovome se upravo ogleđa potencijal da situacije koje su nepovoljne za žene, iznedre njihov subjektivitet i važnu ulogu u procesu upravljanja klimatskim i bezbednosnim rizicima. Naime, kada se pažljivo upravlja promenama rodni normi, ponašanja i očekivanja koje mogu proizaći iz kriznih situacija, te promene mogu pružiti ulazne tačke za dovođenje tradicionalno marginalizovanih grupa na rukovodeće pozicije i pozicije odlučivanja.¹⁵ Na primer, iako se u navedenim okolnostima u Sudanu povećava ekonomski teret za žene, ove promene ujedno predstavljaju priliku za jačanje ženskog liderstva u prevenciji i rešavanju sukoba i njihovom osnaživanju za jačanje otpornosti zajednice.¹⁶ Takođe, jedinstvena znanja žena o prirodnim resursima, kao dobavljačima hrane, vode i energije, značajno može doprineti kvalitetu i sprovodljivosti planova adaptacije klimatskih promena.¹⁷

Usložnjavanje i pogoršavanje ovih procesa, iznedrili su veći angažman međunarodne zajednice na planu preduzimanja konkretnih aktivnosti. Pre svega, *Gender Action Plan* je ključni dokument koji poziva na puno, ravnopravno i svrsishodno učešće žena u međunarodnom klimatskom procesu i obezbeđivanje njihove istaknute uloge u donošenju odluka i klimatskim akcijama. Usvojile su ga vlade pod okriljem UN konvencije o klimatskim promenama (UNFCCC), koje su za cilj postavile i održavanje rodne ravnoteže u nacionalnim

---

14 UNEP, UN WOMEN, UNDP, "Climate change, conflict, and shifting gender dynamics in pastoralist communities: Perspectives from North Kordofan, Sudan", in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020, p. 30. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32638/GCS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Preuzeto 10.05. 2022.

15 UNEP, UN Women, UN Development Programme (UNDP) & UN Peacebuilding Support Office (PBSO). *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*, op. cit., p. 19.

16 UNEP, UN WOMEN, UNDP, "The "feminization" of communities in Sudan: New opportunities for peacebuilding", in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020, p. 31.

17 UNEP, UN Women, UN Development Programme (UNDP) & UN Peacebuilding Support Office (PBSO). *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*, op. cit., p. 19.

delegacijama u okviru UNFCCC-a i nacionalnim klimatskim politikama.¹⁸ Takođe se i jedno od ishodišta Konferencije UN o klimatskim promenama iz 2021. godine, sastoji u podsticanju i ohrabrivanju država „da obezbede puno i ravnopravno učešće žena u klimatskim akcijama, kao i rodno odgovornu implementaciju dogovorenih mera.“¹⁹ Istovremeno, druga generacija nacionalnih doprinosa (*Nationally Determined Contributions – NDCs*) u smanjenju emisija gasova staklene bašte, kao odgovora na klimatske izazove, u značajnoj meri je opredeljena ka osnaživanju žena i/ili rodnoj ravnopravnosti, u poređenju sa prvom generacijom NDC-a.²⁰

Navedeni primeri i dostupna literatura, jasno pokazuju da rodna dimenzija klimatskih promena nije svedena na posmatranje žena kao žrtava, već da one svojim sposobnostima, veštinama i znanjima značajno doprinose poboljšanju stanja u ovoj oblasti. Žene su se pokazale kao efikasne u mobilizaciji zajednica da odgovore na katastrofe, kao i u ublažavanju posledica katastrofa i održivom upravljanju prirodnim resursima. Kao snažni zagovornici mera pripravnosti, žene igraju ključnu ulogu u unapređenju ljudske bezbednosti kroz zaštitu, upravljanje i oporavak svog domaćinstva i imovine tokom i nakon katastrofa izazvanih klimatskim promenama.²¹ Štaviše, pojedina istraživanja ukazuju da je, u situacijama kada su žene obično isključene iz donošenja odluka, upravo upravljanje prirodnim resursima snažna ulazna tačka za osnaživanje žena u izgradnji mira i učešće u političkom dijalogu.²² Dodatno, održivo upravljanje prirodnim resursima takođe predstavlja ključnu priliku za ekonomsko osnaživanje žena u kontekstu u kojem su potrebni održivi alternativni načini za život zbog uticaja promenljive klime, čime se ujedno osigurava otpornost i stabilnost čitavih zajednica.²³

---

18 United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). *Why Climate Action Needs Women*. 2022. <https://unfccc.int/news/why-climate-action-needs-women>. Pristupljeno 20.05.2022.

19 *COP 26: The Glasgow Climate Pack - UN Climate Change Conference*, op. cit., p. 26.

20 UNDP. *UNDP Climate Promise Progress Report*. New York: UNDP, 2022. https://climatepromise.undp.org/sites/default/files/research_report_document/Climate%20Promise%20Global%20Progress%20Report%202022.pdf. Preuzeto 18.05.2022.

21 Irene Dankelman, „Climate Change, Human Security and Gender”, op. cit.

22 United Nations Environment Programme (UNEP), UN Women, UN Development Programme (UNDP) & UN Peacebuilding Support Office (PBSO). *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*, op. cit., p.31.

23 Ibid.

Stoga, veće uključivanje žena u odlučivanje o pitanjima koja utiču na njihove živote, nužno je, ne samo zbog višeg stepena njihove ugroženosti posledicama klimatskih promena i specifičnih potreba tokom katastrofa, već i zbog njihove veće sklonosti i motivisanosti da svakodnevno doprinose ublažavanju efekata klimatskih promena. Naime, pojedine analize pokazuju da su žene spremnije da promene ponašanje i način života, npr. sklonije su da podrže politike i mere ograničavanja upotrebe privatnih motornih vozila, da kupuju proizvode sa niskim ugljeničnim otiskom, da uvedu nove prakse u poljoprivrednu proizvodnju i da odbace visokorizične tehnologije, kao što je nuklearna energija, dok su muškarci više fokusirani na tehnološka rešenja.²⁴

---

²⁴ GenderCC – Women for Climate Justice. <https://www.gendercc.net/gender-climate.html>. Pristupljeno 26.05.2022.

2. Klimatske promene – stanje i buduće projekcije

Klimatske promene se često označavaju kao „multiplikator pretnji“, odnosno kao faktor povećanja nesigurnosti već ugroženih zajednica²⁵. Stoga najpre treba imati u vidu opšte trendove u pogledu klimatskih promena, odnosno najnovije procene međunarodnih organizacija.

Izveštaj Međuvladinog panela o klimatskim promenama o proceni uticaja klimatskih promena, prilagođavanju i ranjivosti, pokazuje da će uticaji klimatskih promena biti ozbiljniji nego što se mislilo. Ljudsko zdravlje i sredstva za život će biti urušeni, jedinstveni ekosistemi nepopravljivo oštećeni, a mnoge vrste će izumreti.²⁶ Preciznija predviđanja govore da će između 2030. i 2050. godine, klimatske promene izazvati oko 250 000 dodatnih smrtnih slučajeva godišnje, samo od neuhranjenosti, malarije, dijareje i toplotnog stresa²⁷, odnosno da bi čak i u scenariju sa umerenim ublažavanjem efekata klimatskih promena, oko 40 miliona ljudi širom sveta moglo da strada od posledica viših temperatura od sada do kraja veka i to uglavnom u zemljama u razvoju.²⁸ U takvom tonu je i izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za životnu sredinu, kojim se poručuje da klimatsko obećanje o sniženju globalne prosečne temperature ispod 1,5°C, još uvek nije ispunjeno i da bi se globalno zagrevanje zadržalo ispod te temperature u ovom veku, svet treba da prepolovi godišnje emisije gasova staklene bašte u narednih osam godina. U suprotnom, dosadašnji tempo aktivnosti, vodi svet ka porastu globalne temperature od 2,7°C do kraja veka, što bi dovelo do katastrofalnih promena klime na Zemlji.²⁹

---

25 United Nations Environment Programme (UNEP), UN Women, UN Development Programme (UNDP) & UN Peacebuilding Support Office (PBSO). *Gender, Climate & Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020, p. 9. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32638/GCS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Preuzeto 10. 05. 2022.

26 UN Climate Statement. *Climate Change Affects Us More Severely than Previously Thought*. <https://unfccc.int/news/climate-change-affects-us-more-severely-than-previously-thought>. Pristupljeno 15.05. 2022.

27 World Health Organization (WHO). *Climate change*. https://www.who.int/health-topics/climate-change#tab=tab_1. Pristupljeno 10.05.2022.

28 UNDP. *Special Report - New threats to human security in the Anthropocene: Demanding greater solidarity*. New York: UNDP, 2022. https://hdr.undp.org/sites/default/files/srhs2022_overview_en.pdf. Preuzeto 11.05.2022.

29 United Nations Environment Programme (UNEP). *Emissions Gap Report: The heat is on – A world of climate promises not yet delivered*. Nairobi: UNEP, 2021. file:///C:/Users/OsobaX/Downloads/EGR21.pdf. Preuzeto 10.05.2022.

Povećanje temperature neminovno dovodi do intenziviranja toplotnih talasa koji neretko ostavlja dalekosežne posledice po zdravlje ljudi.

2.1. Izazovi klimatskih promena u Srbiji

Analiza promena klimatskih uslova u Srbiji od 1961. godine do danas, pokazuje značajno povećanje promene temperature i promene u obrascima padavina. Buduće projekcije ukazuju da će se taj trend nastaviti, ubrzati i intenzivirati do kraja 21. veka, odnosno da će do 2100. godine, globalno zagrevanje u Srbiji prouzrokovati porast srednje temperature preko 2,5°C, prema scenariju koji predviđa stabilizaciju gasova staklene bašte, odnosno porast preko 5°C prema scenariju konstantnog povećanja gasova staklene bašte.³⁰ Posledično, prema drugom scenariju, od druge polovine 21. veka, prosečna godišnja količina padavina će početi da opada i u periodu krajem 21. veka, prosečno smanjenje padavina na teritoriji Srbije iznosiće 20,5%, što će biti praćeno i progresivnim smanjivanjem broja mraznih i ledenih dana zbog porasta temperature.³¹ Takve promene izazvaće dalju destabilizaciju klimatskog sistema i progresivnu promenu klimatskih uslova, koji će pogodovati nastanku ekstremnih toplotnih talasa, ozbiljnih epizoda suše i povećanju akumulacije padavina tokom ekstremnih događaja.³²

Prema podacima UNDP-a, tokom jula 2007. godine zabeležena je povećana smrtnost u Beogradu usled toplotnog talasa. Tada je utvrđeno da ako srednja dnevna temperatura poraste iznad 90-tog, 95-og i 99-og percentila, prosečan broj umrlih će porasti za 15,3 %, 22,4 % i 32,0 %. Između 16. i 24. jula 2007. godine, ukupan broj umrlih je iznosio 167. U istraživanju se zaključuje da je smrtnost kod žena bila dva puta veća u odnosu na muškarce.³³

---

30 Ana Vuković et al., „Global warming impact on climate change in Serbia for the period 1961-2100,” *Thermal Science*, Vol. 22, no. 6 (2018): 2267-2280.

31 Đurđević, Vladimir, Vuković, Ana and Vujadinović-Mandić Mirjam, *Climate Changes Observed in Serbia and Future Climate Projections Based on Different Scenarios of Future Emissions*. Belgrade: UN Development Program, 2018, pp.17-20. <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2021/08/Observed-Climate-Change-and-Projections.pdf>. Preuzeto 26.05.2022.

32 Ibid., p. 6

33 UNDP. Klimatske promene i zdravlje. Beograd: UNDP. Dostupno na: <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2017/05/Klimatske-promene-i-zdravlje-PRESS.pdf>.

3. Metodologija

Prepoznavanje veze između klimatskih promena i rodne dimenzije bezbednosti na globalnom, nacionalnim i lokalnim nivoima i uključivanje ovog pitanja u Nacionalne akcione planove zemalja širom sveta, predstavlja jedan od osnovnih pokretača ovog istraživanja. S tim u vezi, cilj ovog rada je sagledavanje međusobne veze između roda, klimatskih promena i bezbednosti na lokalnom nivou, te predlaganje načina na koje se klimatske promene mogu uključiti u budući NAP i kako žene mogu biti uključene u sve faze procesa planiranja i donošenja odluka o bezbednosti životne sredine.

Metodološki okvir istraživanja zasniva se na primeni kvantitativnog i kvalitativnog pristupa. U prvoj fazi istraživanja, razvijen je kompozitni indeks za merenje efekata klimatskih promena na žene i obradu statističkih podataka, s ciljem identifikacije gradova sa najvišim stepenom zagađenja vazduha. U cilju identifikacije gradova sa najvećim stepenom zagađenja vazduha korišćeni su podaci Agencije za zaštitu životne sredine (SEPA) i Evropske agencije za zaštitu životne sredine (EEA).

Kako bismo pružili adekvatan odgovor na istraživačko pitanje, bilo je neophodno oblikovati strategiju obrade podataka tako da se ona fokusira na set konkretnih zagađivača, stepene zagađenja i gradove kao glavne indikatore od interesa. Shodno tome, kao naredni korak izdvaja se ekstrakcija podataka naspram spomenutih indikatora. Međutim, dalja analiza podataka ukazala je, da se kroz godine u većoj ili manjoj meri menjala pokrivenost gradova mernim stanicama, kao i da je praćenje pojedinih zagađivača, osim u pogledu lokacija, variralo i u odnosu na njihovu uključenost u monitoring tokom konkretne godine. Kako bi se osigurala validnost uvida i zaključaka, fokusirali smo se na vremenski raspon od 3 godine (2019., 2020. i 2021.), te na set od 6 zagađivača koji se načelno uzimaju kao relevantni za procenu stepena zagađenja vazduha (CO, NO₂, O₃, PM₁₀ čestice, te SO₂).

Dodatno, uvidom u lokacije koje su praćene u spomenutom intervalu vremena zaključeno je da i u tom pogledu moguće postići konzistentnost u pogledu posmatranog skupa gradova na nivou sve tri godine. U tom smislu, kako je prvobitni skup lokacija koje su ekstrahovane iz matrice podataka bio sačinjen od 30 gradova širom Srbije, izbacivanjem 6

lokacija posmatranih tokom 2021. godine (ali ne i tokom 2019. i 2020. godine), formiran je finalni skup od 24 grada, prisutnih u svakoj od posmatranih godina, a koji su uključeni u dalju obradu podataka. Osim što se ovakvim pristupom postiglo da se podaci koji su uzeti u obzir odnose na skorašnji vremenski period, što doprinosi relevantnosti zaključaka, time je osiguran i identičan uzorak gradova za koje su prisutni podaci tokom spomenutog vremenskog perioda.

Preliminarna obrada podataka išla je linijom kreiranja rang-liste gradova sa najvećim trogodišnjim prosečnim vrednostima parametara - zagađivača, pojedinačno. Premda su frekvencije pojavljivanja gradova u rangu indikativan podatak, usled činjenice da nisu svi pojedinačni zagađivači mereni u svim, odnosno istim gradovima (tj. mernim stanicama), pristupilo se posmatranju *ukupne* zagađenosti, umesto zagađivača na mikroplanu. U tom smislu, implementiran je linearni mešoviti model kojim je uzeto u obzir i efekat broja mernih stanica, odnosno situacije gde veći gradovi imaju "startnu prednost" usled većeg broja istih na svojoj teritoriji.

Na osnovu obrade kvantitativnog istraživačkog pristupa, formirana je rang-lista 10 najzagađenijih gradova.

Grad	Marginalne AS
Bor	1647.236
Zaječar	1470.201
Valjevo	1426.347
Kostolac	1422.746
Kruševac	1398.438
Kopaonik	1395.119
Smederevo	1356.555
Čačak	1336.558

Grad	Marginalne AS
Vranje	1333.067
Novi Sad	1298.631

Drugi aspekt istraživanja podrazumevao je pregled literature o međuzavisnosti klimatskih promena, roda i bezbednosti, specifičnosti njihovog odnosa u kontekstu naše zemlje i naročito analiza stranih iskustava u pogledu integracije ovog pitanja u Nacionalne akcione planove za primenu Rezolucije 1325. Potkrepljenje teorijskim uvidima, dobijeno je iz empirijskog istraživanja. U tu svrhu su realizovane četiri fokus grupe u lokalnim zajednicama u Srbiji (Kraljevo, Kruševac, Valjevo i Bor), sa ciljem ispitivanja efekata klimatskih promena na bezbednost i blagostanje žena u istim i sagledavanje njihovih uloga u procesima kreiranja politika vezanih za bezbednost životne sredine na lokalnom nivou. Na fokus grupi u Kraljevu održanoj 15. juna 2022. godine učestvovalo je pet sagovornica; u Kruševcu je fokus grupa održana 26. avgusta gde smo razgovarali sa sedam sagovornika/ca. Na fokus grupi u Valjevu koja je održana 29. avgusta učestvovalo je šest sagovornika/ca. Poslednja fokus grupa je održana 5. septembra u Boru, gde je učestvovalo sedmoro sagovornika/ca. Sagovornici u fokus grupama su bili predstavnici i predstavnice lokalnih organa vlasti zaposlenih u sektorima usko povezanih sa klimatskim promenama, kao što su sektori zaštite životne sredine, sektor odgovora na vanredne situacije, sektor energetike i poljoprivrede.

4. Kontekst – Srbija

Jedna od najčešćih prirodnih nepogoda u Srbiji, čiji su uzročnik u široj ravni, svakako i klimatske promene, jesu poplave. U katastrofalnim poplavama koje su pogodile Srbiju 2014. godine i onim u narednim godinama, pokazalo se da su žene naročito pogođene, jer su bile nedovoljno zastupljene u planiranju odgovora na poplave i celokupnom procesima donošenja odluka.³⁴ Istraživanje o ulozi roda u pripravnosti i reagovanju tokom poplava iz 2014. godine, pokazalo je veću sigurnost muškaraca i sposobnost nošenja sa vanrednom situacijom, uključujući i percepciju veće individualne spremnosti i spremnosti domaćinstva za reagovanje na poplave. Istovremeno, više su se volonterski angažovali i pružali ekonomsku podršku žrtvama poplava.³⁵ Sa druge strane, žene su pokazale dublje razumevanje ovih događaja, te su njihovi stavovi i ponašanja u većoj bili meri usmereni na brigu o domaćinstvu, uz veću spremnost da pomognu žrtvama poplava u prihvatnim centrima. Takođe, budući da su više orijentisane na svakodnevne potrebe, žene su se više angažovale u obezbeđivanju zaliha osnovnih resursa (pre svega, hrane i vode), čuvanju važnih dokumenata i vođenju finansija domaćinstva.³⁶ Međutim, teret brige koji su podnosile žene takođe je dramatično porastao sa gubitkom socijalnih usluga i dnevnih centara, uključujući obdaništa za decu, centre za stare i invalidna lica, što je rezultiralo time da brigu o tim zavisnim licima, preuzmu žene u svojim domovima.³⁷ Njihova bezbednost i ekonomska nezavisnost su ozbiljno ugrožene usled gubitka posla (posebno onih koje su bile zaposlene u proizvodnim industrijama ili su se bavile poljoprivrednim delatnostima), povećanja obima neplaćenog rada, kao i ugroženosti zdravlja i uopšte egzistencije, naročito ukoliko su njihovi domovi bili pogođeni poplavom.³⁸

---

34 Višnja Bačanović. *Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji u 2014. godini*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, 2015. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/6/135026.pdf>. Preuzeto 25.05.2022.

35 Cvetković, Vladimir M., Giulia Roder, Adem Ocal, Paolo Tarolli, and Slavoljub Dragičević. „The role of gender in preparedness and response behaviors towards flood risk in Serbia,” *International journal of environmental research and public health*, Vol. 15, no. 12 (2018): 2-21. <https://doi.org/10.3390/ijerph15122761>.

36 Ibid.

37 *Poplave u Srbiji 2014 - Izveštaj o proceni potreba za oporavak i obnovu posledica poplava*. Beograd: United Nations Serbia, World Bank Group, EU. <http://www.obnova.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Izvestaj-o-proceni-potreba-za-oporavak-i-obnovu-posledica-poplava.pdf>. Preuzeto 25.05.2022.

38 Ibid.

Dakle, iako u nezavidnom položaju, sa manjim fizičkim sposobnostima i kapacitetima za brzo reagovanje u vanrednoj situaciji i nedostatkom pravovremenih i tačnih informacija, delovanje žena ipak je pružilo specifičnu dimenziju upravljanju celokupnom krizom. Rodnu dimenziju zaštite i spasavanja od poplava prepoznao je i Savet za ravnopravnost polova Vlade Republike Srbije koji je u maju 2014. godine, održao vanrednu sednicu posvećenu ovom pitanju, na kojoj je između ostalog zaključeno da je neophodno razvijati rodno osetljivu statistiku, indikatore ugroženosti od poplava i socioekonomskih posledica, ali i indikatore obnove i oporavka.³⁹ Naglašeno je i da je potrebno voditi računa o zastupljenosti žena u kriznim štabovima, njihovom učešću u spašavanju i evakuaciji, obezbediti rodno osetljivu procenu potreba tokom katastrofa i posebnu pažnju posvetiti zdravlju žena i pružiti mogućnost zdravstvene pomoći u skloništim.⁴⁰ Poplave koje su pogodile Srbiju 2014. godine, svakako su samo jedan od primera koji jasno pokazuje međuzavisnost klimatskih promena, rodne ravnopravnosti i bezbednosti žena.

Pored poplava, zagađen vazduh takođe predstavlja jedan od važnih faktora ugrožavanja zdravlja i bezbednosti celokupne populacije. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji, od zagađenja vazduha svake godine život izgubi 7 miliona ljudi širom sveta, dok se procenjuje da oko 550.000 ljudi umre svake godine u regionu Evrope. U Republici Srbiji loš kvalitet vazduha dovodi do 3.585 prevremenih smrti godišnje, od toga 1.796 u Beogradu. Dodatno, rezultati procene izloženosti zagađujućim česticima, za period 2010-2015 godine, pokazali su da je npr. izloženost visokim koncentracijama PM_{2,5} čestica nešto viša za žene.⁴¹ U Programu zaštite vazduha u Srbiji od 2022. do 2030. godine, koji je izrađen prošle godine, ali još uvek nije usvojen, na sveobuhvatan način se mapira uticaj aerozagađenja, uključujući i pregled različitih scenarija koji bi mogli da dovedu do smanjenja aerozagađenja i na koji način bi svaki od njih ublažio negativne posledice lošeg kvaliteta vazduha. U ovom dokumentu se navodi da zagađen vazduh godišnje prozrokuje oko 11.000 prevremenih smr-

---

39 Ibid.

40 Murić Jasmina. *Gender and climate change in the Republic of Serbia*. Belgrade: UNDP Serbia, 2015. <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2017/04/First-Study-on-Gender-and-Climate-Change-in-the-Republic-of-Serbia.pdf>. Preuzeto 20.05.2022.

41 World Health Organization (WHO). *Health impact of ambient air pollution in Serbia - A call to action*. Republic of Serbia: Ministry of Health, Ministry of Environmental Protection, Institute of Public Health of Serbia "Dr Milan Jovanović Batut", 2019. <https://serbia.un.org/en/22141-health-impact-ambient-air-pollution-serbia-call-action#:~:text=The%20analysis%20of%20the%20national,11%20studied%20cities%20in%20Serbia>. Pristupljeno 25. 09. 2022.

ti, odnosno dovede do skoro 14.000 hospitalizacija i prouzrokuje višednevna pogoršanja astme kod dece u Srbiji. Reč je o hroničnom mortalitetu, odnosno prevremenim smrtima do kojih dolazi usled dugotrajnog udisanja lošeg vazduha. Sa druge strane je akutni mortalitet – smrti do kojih dolazi u roku od nekoliko dana usled izlaganja zagađenom vazduhu i procenjuje se da godišnje na ovaj način premine 461 osoba.⁴²

U literaturi se kao jedna od preporuka prilikom planiranja mera prilagođavanja i ublažavanja klimatskih promena u kontekstu rodne ravnopravnosti u Srbiji, navodi stavljanje većeg fokusa na sledeće aktivnosti: klasifikacija relevantnih podataka o klimatskim promenama prema rodnoj dimenziji, analiza uticaja klimatskih promena na žene, permanentna edukacija državnih službenika o značaju rodne perspektive klimatskih promena, uključivanje više žena u plan adaptacije, kampanje informisanja žena o efektima klimatskih promena i merama prilagođavanja,⁴³ zatim, uključivanje žena u radne grupe i procese odlučivanja na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou, kao i rodna analiza efekata sprovedenih projekata i programa.⁴⁴ Važan napredak u ovom domenu, predstavlja preliminarni okvir za monitoring rodno osetljivih podataka u oblasti klimatskih promena, kreiran pod okriljem Ministarstva za zaštitu životne sredine.⁴⁵ Ovaj rodno integrisani okvir, složen odnos između klimatskih promena i rodne ravnopravnosti, analizira kroz sedam ključnih oblasti: 1) Pristup resursima; 2) Učešće u donošenju odluka i politikama klimatskih promena; 3) Ekonomija i rad; 4) Potrošnja i sredstva za život; 5) Obrazovanje; 6) Zdravlje; 7) Znanje, stavovi i pona-

---

42 Milica Radenković, „Prvi put zvanično objavljene posledice zagađenja: U Srbiji hiljade mrtvih i hospitalizovanih zbog vazduha”, *Danas*, 22. septembar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/prvi-put-zvanicno-objavljene-posledice-zagadjenja-hiljade-mrtvih-i-hospitalizovanih-zbog-vazduha/>. Pristupljeno 24.09.2022.

43 Krstić-Ilić Ivana and Vesna Milojević, „Gender perspective of climate change in the Republic of Serbia”, op. cit., p. 139.

44 Bačanović, Višnja and Jasmina Murić, *Gender and Climate Change - Training Handbook*. Belgrade: UN Women, 2018, p. 34. http://www.un-gsp.org/sites/default/files/documentos/training_handbook_web-eng_002.pdf. Preuzeto 26.05.2022.

45 Predlog okvira je razvijen u okviru projekta „Uspostavljanje okvira transparentnosti u Republici Srbiji”, koji sprovodi Ministarstvo za zaštitu životne sredine uz podršku UNDP i GEF (Global Environment Facility). Okvir će dodatno doprineti mogućnosti da se preciznije i bolje izveštava o rodnoj dimenziji u procesu izveštavanja o ispunjenosti obaveza koje proizilaze iz različitih međunarodnih ugovora, kao npr. UNFCCC i obaveze prema EU. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost. *Izveštaj o ostvarivanju rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji za 2021. godinu*. Beograd: KTRR, 2021. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/index.php/sr/dokumenti/izveštaji>. Preuzeto 23.10.2022.

šanje u odnosu na klimatske promene.⁴⁶ Svaka oblast se prati u segmentima ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promenama, kroz nekoliko dimenzija, na osnovu odgovarajućih indikatora, na osnovu čega se daju preporuke za dalje unapređenje rodne ravnopravnosti u kreiranju i praćenju politika klimatskih promena.⁴⁷ Naravno, reč je o pionirskom poduhvatu, te se naglašava potreba dalje razrade, revizije i validacije ponuđenog modela.

---

46 Babović, Marija and Petrović, Jelisaveta, *Gender Sensitive Data and Indicators for Project: Establishing Transparency Framework for the Republic of Serbia, draft version*, Belgrade, 2019, p.7 <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2020/08/Gender-and-Climate-Change-monitoring-framework-DRAFT-18122019.pdf>. Preuzeto 26.05.2022.

47 Ibid.

5. Klimatske promene i rodna dimenzija bezbednosti u inostranim Nacionalnim akcionim planovima za primenu Rezolucije 1325

Za potrebe istraživanja sprovedi smo analizu sadržaja dostupnih NAP-ova usvojenih u poslednjih pet godina koristeći pretragu ključnih reče na engleskom jeziku ("clima* chang*") NAP-ova dostupnih na vebsajtu <http://1325naps.peacewomen.org/>.

Pregledom je utvrđeno da je pitanje klimatskih promena prepoznato u 25 NAP-ova. U zavisnosti od konteksta i stepena zastupljenosti ovog pitanja, mogu se uočiti tri „tenda“: *površno pominjanje, prepoznavanje uticaja klimatskih promena na bezbednost žena, konkretne aktivnosti za unapređenje rodne ravnopravnosti*. S obzirom na posebnu važnost treće kategorije, akcenat je stavljen na zemlje čije NAP-ove karakteriše ovaj trend.

1) Površno pominjanje

U 9 od 25 NAP-ova (36%), klimatske promene se samo retko (u uvodu ili u okviru nabrojavanja izazova u aktuelnom globalnom kontekstu) i površno navode, bez dovodenja u vezu sa bezbednošću žena. Ovo prepoznavanje klimatskih promena kao globalnog problema, karakteristično je za Namibiju, Tadžikistan, Bugarsku, Dansku, Estoniju, Letoniju, Holandiju, Sloveniju i Palestinu.

2) Prepoznavanje uticaja klimatskih promena na bezbednost žena

Sedam od 25 NAP-ova (28%) prepoznaje i razrađuje negativan uticaj klimatskih promena na bezbednost i egzistenciju žena i potencijal uključivanja više žena u proces ublažavanja klimatskih uticaja. U ovoj kategoriji su Kenija, Sijera Leone, Kanada, Australija, Hrvatska, Finska i Norveška. Hrvatska i Norveška prepoznaju potrebu rodno osetljivog pristupa

problemu klimatskih promena, ali ne razrađuju dalje to pitanje. Kenija i Sijera Leone se fokusiraju na to kako prirodne katastrofe i klimatske promene pojačavaju nejednakost, ugrožavanjem bezbednosti i egzistencije žena, uzrokovanih velikim poplavama, glađu i lošim vodosnabdevanjem. Kanada, Australija i Finska takođe spominju klimatske promene u kontekstu podsticanja nejednakosti i prepoznavanja uloge žena u ublažavanju efekata klimatskih promena, posebno u domenu zakonodavnih reformi.

3) *Konkretne aktivnosti za unapređenje rodne ravnopravnosti*

Devet NAP-ova karakteriše značajno uvažavanje veze između roda, bezbednosti i klimatskih promena, kao i spektar mera usmerenih na ublažavanje efekata klimatskih promena na bezbednost žena i jačanje njihove uloge u tom procesu. U ove zemlje spadaju Gabon, Liberija, Mali, Niger, Sudan, Uganda, Bangladeš, Nemačka i Irska. Za Gabon, Sudan, Ugandu i Irsku je zanimljivo da su klimatske promene osnovna pozadina za ceo NAP.

Gabon karakteriše detaljno razrađena strategija sprovođenja plana, oličena u definisanim prioritetima, ciljevima, ishodima, aktivnostima, indikatorima, uključujući i pretpostavljene rizike i nosioce odgovornosti u realizaciji, kao i specifikaciju troškova. Naime, prioritet 4 nosi naziv *Žene, devojke, upravljanje životnom sredinom i klimatske promene*, gde je cilj *Promovisati koncept roda i klime uključivanjem žena i devojaka u upravljanje životnom sredinom i jačanjem njihove otpornosti i kapaciteta da se prilagode klimatskim opasnostima, rizicima i prirodnim katastrofama*, dok se kao ishod očekuje da *Mere koje se odnose na upravljanje životnom sredinom, klimatske promene, rizike i prirodne katastrofe, kao i gender "mainstreaming" u klimatskim akcijama, budu ugrađeni u javne politike, strategije i nacionalne planove*. Na sličan način, u NAP-u Liberije, važan indikator rodne inkluzivnosti planova za humanitarne/krizne intervencije, jeste *broj implementiranih nacionalnih akcionih planova i mehanizama koordinacije za unapređenje rodno odgovorne klimatske otpornosti i poljoprivrede prilagođene klimatskim uslovima*. Nacionalni akcioni plan Malija stavlja akcenat na *otpornost žena i devojčica na klimatske promene, njihove specifične potrebe u tom kontekstu i posebno njihov doprinos u održivom upravljanju prirodnim resursima i angažman u akcijama jačanja otpornosti na klimatske promene*.

NAP-ovi Nigerije i Sudana prepoznaju žene kao važne aktere upravljanja održivim prirodnim resursima, ograničavanja efekata klimatskih promena, kao i procesa ostvarivanja ciljeva održivog razvoja. U NAP-u Sudana se kao važna aktivnost navodi i veća zastupljenost teme njen uticaja klimatskih promena na žene u masovnim medijima i na društvenim mrežama. U NAP-u Ugande, osim isticanja ranjivosti žena na klimatske promene, važnosti njihovog ravnopravnog učešća u ublažavanju efekata istih, te njihovog osnaživanja u tu svrhu kroz pravovremeno informisanje i druge aktivnosti, treba istaći da se kao indikator povećanog učešća žena u očuvanju životne sredine, upravljanju prirodnim resursima i ublažavanju klimatskih promena, navodi *procenat žena koje koriste obnovljive izvore energije i ekološki prihvatljive tehnologije*. Štaviše, u ovom NAP-u, kao ključna poruka projevava upravo to, da žene moraju biti u centru procesa ublažavanja klimatskih promena, što podrazumeva i njihovu jednaku zastupljenost u procesu odlučivanja.

Vlada Bangladeša u svom NAP-u prepoznaje destabilizujući efekat klimatskih promena na žene i njihovu bezbednost i posledično čitave zajednice, a osim toga, reč je o jednoj od prvih zemalja koja je kreirala Akcioni plan za klimatske promene i rodnu ravnopravnost 2013. godine. Nemački i irski Nacionalni akcioni planovi naglašavaju povezanost klimatskih promena i sukoba, te i važnu ulogu žena u sprečavanju istih, rodno odgovorne projekte za smanjenje uticaja i prilagođavanje klimatskim promenama, kao i povećanje ulaganja u istraživanja o rodnim i bezbednosnim uticajima klimatskih promena, što je posebno u fokusu irskog NAP-a. Najzad, treba spomenuti i očigledne regionalne razlike, gde afričke zemlje prednjače u pogledu ambicioznosti svojih NAP-ova, kako u smislu naglašavanja negativnih efekata klimatskih promena na žene, tako i bogatstva aktivnosti i mera za njihovo osnaživanje i angažman, nasuprot evropskim zemljama, čiji NAP-ovi uglavnom spadaju u drugu kategoriju.

5.1. NAP 1325 (2017-2020) u Srbiji - pregled

U Srbiji su do sada doneta dva Nacionalna akciona plana za primenu rezolucije 1325 – NAP (2010-2015) i NAP (2017-2020). Fokus prvog NAP-a bio je na uspostavljanju institucionalnih mehanizama rodne ravnopravnosti, kao i na povećanju zastupljenosti žena u sektoru

bezbednosti i njihovog uticaja na pitanja koja se odnose na mir i bezbednost i to kroz odlučivanje, uključivanje, zaštitu i edukaciju.⁴⁸ Drugi NAP je bio usmeren na unapređenu bezbednost žena u društvu u oblastima prevencije, učestvovanja, zaštite i oporavka, uz veću uključenost žena u očuvanju mira i bezbednosti na nivou lokalne zajednice.⁴⁹ Uzevši u obzir važnost povećanja učešća žena u procesima odlučivanja u lokalnim zajednicama, treba reći da je tokom perioda sprovođenja drugog NAP-a, prema statistici Stalne konferencije gradova i opština, zastupljenost žena na pozicijama odbornika skupština opština i gradova, iznosila 32,3% (3,454), na pozicijama predsednika opština/gradonačelnika, 5,6% (9 žena), među načelnicima opštinskih/gradskih uprava 42,8% su žene (68), a na mestima rukovodilaca odeljenja/službi u lokalnoj upravi, žene čine 52,9% (1,058).⁵⁰ Takođe, važan indikator jačanja subjektiviteta žena u procesima očuvanja mira i bezbednosti na lokalnom nivou, jeste i stepen njihove zastupljenosti u štabovima za krizne i vanredne situacije⁵¹ i drugim telima koja su nadležna za odlučivanje o odbrani i bezbednosnim pitanjima,⁵² npr. u lokalnim savetima za bezbednost. Međutim, istraživanje o uticaju pandemije COVID 19 na primenu Rezolucije 1325 na lokalnom nivou, pokazalo je da je značajan deo (36,3%) predstavnika jedinica lokalnih samouprava uključenih u istraživanje, odgovorilo da nemaju formirane lokalne savete za bezbednost, kao i da nemaju usvojene lokalne planove za bezbednost (65,9%), te da je pandemija COVID-19 razlog neusvajanja planiranih ili izrađenih Lokalnih akcionih planova za primenu Rezolucije 1325.⁵³ Dodatno, u Izveštaju Ministarstva odbrane o sprovođenju NAP 1325 za 2020. godinu, navodi se da u sastav Republičkog

---

48 *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 SB UN – Žene mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015)*. Beograd: Ministarstvo odbrane RS. <https://www.mod.gov.rs/lat/4352/akcioni-planovi-4352>. Preuzeto 03.11.2022.

49 *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 SB UN – Žene mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017-2020)*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, Ministarstvo odbrane RS. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/7/341161.pdf>. Preuzeto 18.05.2022.

50 Stalna konferencija gradova i opština (SKGO). *Rodna ravnopravnost u Srbiji – zbirni podaci*. <http://rr.skgo.org/>. Pristupljeno 18.05.2022. Treba napomenuti da podaci koji su prikazani, predstavljaju zbirne podatke za one gradove i opštine koje su popunile upitnik, a njih je 163.

51 *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 SB UN – Žene mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017-2020)*, op. cit., p. 32.

52 *Ibid.*, p. 30.

53 Centar za podršku ženama - Kikinda, Misija OEBS-a u Srbiji i SeConS - Grupa za razvojnu inicijativu. *Procena uticaja pandemije COVID-19 na implementaciju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017-2020), na lokalnom nivou*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. <https://www.osce.org/files/f/documents/7/6/491560.pdf>. Preuzeto 19.05.2022. Opštine buhvačene istraživanjem su: Ada, Kraljevo, Leskovac i Vladičin Han.

štaba za vanredne situacije i Kriznog štaba za suzbijanje zarazne bolesti COVID-19 iz MO i VS nisu imenovana lica ženskog pola.⁵⁴

S obzirom na generalnu usmerenost drugog NAP-a 1325 na unapređenje bezbednosti žena, izostaje detaljnija i konkretnija razrada ugroženosti bezbednosti žena u vezi sa životnom sredinom. Fokus je prevashodno na perspektivi posmatranja žena kao žrtava nasilja u vanrednim i kriznim situacijama (poglavlja oporavak i zaštita). Sa stanovišta prevencije i njihovog subjektiviteta, pored spomenutog uključivanja više žena u štabove za krizne i vanredne situacije, jedino se navodi priprema i primena rodno senzitivnih obuka u okviru civilne odbrane i civilne zaštite stanovništva radi unapređivanja postupanja u kriznim i vanrednim situacijama, što nije realizovano, kako se navodi, zbog pandemije COVID-19. Dakle, dok je prethodni NAP bio u usmeren na „tradicionalne“ pretnje po bezbednost žena, sprega klimatskih promena, bezbednosnih rizika, a posebno negativnih uticaja klimatskih promena na bezbednost i blagostanje žena, iziskuje da naredni NAP u većoj meri uzme u obzir tu vrstu pretnji i položaj i ulogu žena u oblasti zaštite životne sredine.

---

54 Ministarstvo odbrane RS. *Izveštaj o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije za 2020. godinu*. Beograd: Ministarstvo odbrane Republike Srbije. 2020., p.10. https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/static-ki_sadrzaj/dokumenta/akcioni_planovi/2021/Izvestaj%20za%20NAP%20za%202020%20Prilog.pdf. Preuzeto 20.05.2022.

6. Nalazi istraživanja

6.1. Ključni bezbednosni problemi u kontekstu klimatskih promena

Ekološki, a ujedno i bezbednosni problem koji je karakterističan za gotovo sve ispitivane gradove, jeste zagađenje vazduha, koje je najizraženije tokom zimskih meseci, odnosno grejne sezone. Shodno tome se kao ključni izvori zagađenja izdvajaju toplane i individualna ložišta (posebno tamo gde se koriste mazut ili ugalj). Pri tom je problem nesumnjivo najprisutniji u Boru, gde je ključni zagađivač rudnik bakra, a potom i gradska toplana. Međutim, učesnici fokus grupe su saglasni da je aerorozagađenje potisnulo u drugi plan neke druge, podjednako važne ekološke probleme, kakve su npr. suše, koje se najviše odražavaju na poljoprivrednike, *čiju većinu čine žene*. Na bolji kvalitet vazduha i redovna merenja PM čestica i drugih zagađivača, ukazuju učesnici diskusija u Kruševcu (1. kategorija⁵⁵ kvaliteta vazduha) i Valjeva (3. kategorija,⁵⁶ ali se vrše redovna merenja ključnih zagađujućih materija).

Šumski požari, poplave, zagađenje reka otpadom i smetlišta, koja zagađuju okolno poljoprivredno zemljište, ali i vazduh usled paljenja, su problemi koje dele i Kraljevo i Kruševac i Valjevo. Pri tom je uvid, zajednički za ispitanike u sva tri grada - nedostatak ljudske svesti generalno o ekološkim problemima, te i o potrebi očuvanja životne sredine, odnosno negativno ljudsko ponašanje koje se iznova ponavlja, a za koje pojedini ispitanici smatraju da je jedino rešenje sankcija, odnosno novčana kazna (npr. Valjevo). Sličan tome je stav da sa „vrha“, odnosno od strane državnih i lokalnih vlasti moraju da se podstaknu inicijative usmerene na proekološko ponašanje (npr. Kraljevo).

---

55 Prema članu 21 Zakona o zaštiti vazduha, prva kategorija kvaliteta vazduha podrazumeva čist ili neznatno zagađen vazduh gde nisu prekoračene granične vrednosti nivoa ni za jednu zagađujuću materiju. „Zakon o zaštiti vazduha“, Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 10/2013 i 26/2021. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_vazduha.html. Pristupljeno 13.10.2022.

56 Treća kategorija kvaliteta vazduha prema Zakonu o zaštiti vazduha, podrazumeva prekomerno zagađen vazduh gde su prekoračene tolerantne vrednosti za jednu ili više zagađujućih materija.

Neadekvatan kvalitet vode za piće, posebno u ruralnim područjima je takođe zajednički problem stanovnika Kraljeva i Valjeva, pri čemu se Kraljevo suočava i sa lošom kanalizacionom mrežom i široko rasprostranjenom sečom šuma, koja uzrokuje klizišta i koju jedna od ispitanica dovodi u usku vezu sa klimatskim promenama.* Činjenica da Kraljevo očigledno ima dosta ekoloških problema, a u kojem inače dobro funkcioniše Odeljenje civilnu zaštitu i delovanje u vanrednim situacijama, ali ne i rodna komponenta politika u oblasti zaštite životne sredine, pa ni ekološka svest samih građana, nameće utisak da je u ovoj lokalnoj zajednici u izvesnoj meri zapostavljen aspekt prevencije, a da je više fokus na reagovanju kada se već desi neka katastrofa.

Učesnice fokus grupne diskusije u Kraljevu

**Seča šuma posebno utiče na klimatske promene i značajno je prisutna u Kraljevu. Desna obala Ibra je primer kako nedovoljna pošumljenost, slivanje otpadnih voda i pri tom izgradnja objekata u blizini obale utiču na pojavu klizišta. Dakle, obalu čuva planska sadnja drveća, ali čuva i objekte i vazduh koji dišemo.

Učesnica fokus grupne diskusije u Kraljevu

6.2. Percepcija uticaja efekata klimatskih promena na bezbednost žena

Učesnici/e fokus grupa su kao ključne izvore ugrožavanja prepoznali: *individualna ložišta*, odnosno *šporete lošeg sagorevanja* i nekvalitetno drvo (Kraljevo), budući da su žene te koje kuvaju, lože vatru, zadužene su za grejanje, te se efekti najviše odražavaju na njih; *elementarne nepogode*, tokom kojih su žene svakako ugroženije, posebno ukoliko su i finansijski zavisne, ali naročito ukoliko se bave poljoprivredom, što je slučaj u Boru, te se efekti tih nepogoda najviše na njih odražavaju. Kao jedno od značajnih opterećenja za žene, navodi se i *pristup pijaćoj vodi*, posebno u ruralnim predelima i naročito ako su u pitanju samohrane majke, udovice ili starije žene.**

Učesnica fokus grupe u Boru

**Kada govorimo o pristupu žena vodi, navela bih jedan slučaj u Tavniku, gde je jedna žena sa dvoje dece i bez muža, ostala bez vode, jer komšija nije dozvoljavao da se priključi na njegovu cev. Ona se potom obraćala inspekciji, pa političarima i na kraju je to došlo do nivoa pomoći ljudskom biću, odnosno svelo se na dobru volju drugog komšije, koji je dozvolio da se priključi na njegovu cev.

Učesnica fokus grupe u Kraljevu

U pojedinim lokalnim zajednicama (Kruševac, Valjevo), stavovi o ovom pitanju se pretežno vezuju za zakonske odredbe koje se tiču prioriteta u spašavanja ranjivih kategorija - žena, dece, starijih osoba, itd. u slučaju vanrednih situacija, ali izostaje šira elaboracija lične percepcije ili iskustva u vezi sa tim. Posebno je to karakteristično za Valjevo, gde kod jednog dela ispitanika nedostaje i informisanost o Rezoluciji 1325, a istovremeno se uočava nesigurnost u pogledu stava o razlikama između muškaraca i žena kada je reč o zagađivanju i brizi o životnoj sredini, iako lične priče pojedinih ispitanika, implicitno ukazuju da ipak postoji izvesna razlika u tom smislu. Sa druge strane, Bor je primer koji ukazuje na visoku svest svih ispitanika o zagađenju vazduha, kao glavnom ekološkom i bezbednosnom problemu, ali postoje razilaženja u pogledu percepcije, kako o većoj ugroženosti žena efektima klimatskih promena, tako i o potrebi za njihovim većim prisustvom na pozicijama važnim za oblast ekologije i zaštite životne sredine.

6.3. Rodno orijentisana politika i rodno odgovorno budžetiranje u oblasti životne sredine

Iako je analiza koja je prethodila fokus grupnom istraživanju, pokazala da većina odabranih gradova imaju prilično razvijenu dokumentaciju u oblasti zaštite životne sredine, prepoznat rodni aspekt i uvedeno rodno odgovorno budžetiranje (ili bar prepoznata potreba o uvođenju istog), stavovi ispitanika prema ovom pitanju variraju od toga, da postoji odlična uređenost ovog segmenta* (Kruševac), preko ocene da brojna dokumenta postoje, ali žene nisu prepoznate kao posebno ranjiva kategorija** (Kraljevo), te izražene svesti o značaju ovog pitanja i ulaganja napora da se oblast postepeno uredi, ali nedostatka ka-

drovskih kapaciteta*** (Bor), do neinformisanosti, odnosno nepostojanja saznanja o ovom pitanju.

*U principu, u svakom dokumentu je prepoznat gender momenat, odnosno politika jednakih mogućnosti. Na primer, Kruševac je dobitnik Evropske nagrade za urbanu mobilnost, za istraživanje o urbanoj mobilnosti i saobraćaju, gde je utvrđeno da su npr. žene u znatno manjem procentu vozači nego muškarci, kao i da u većoj meri koriste javni prevoz nego privatne automobile.

Učesnica fokus grupe u Kruševcu

**U pogledu dokumenata u oblasti životne sredine, Kraljevo je prilično pokriveno, ali problem je njihovo sprovođenje. Dakle, strateška dokumenta uglavnom postoje, ali se slabo implementiraju.

Učesnica fokus grupe u Kraljevu

***Mi generalno nastojimo da uključimo rodnu komponentu u sve planove i politike, međutim ta rodna komponenta se na kraju samo provuče u vidu jedne rečenice da je dokument podjednako namenjen osobama ženskog i muškog pola. Utisak je da se sve to radi da bi se formalno ispunila ta obaveza i u početku su ljudi bili inertni po tom pitanju. Na primer, često se nailazi na otpor kada se spomene rodna ravnopravnost, obično je komentar: „ajde ti i ta rodna ravnopravnost, ta šta ćemo sad sve da razvrstavamo prema polu“, itd. Sada postoji više svesti o tome, ali još uvek nedovoljno.

Učesnica fokus grupe u Boru

Dodatno, značajno je naglasiti da u Boru pojedini ispitanici ukazuju da je Zakonom o rodnoj ravnopravnosti, previše obaveza definisano za lokalnu samoupravu u pogledu ove oblasti, te otuda i problem sa kadrovskim kapacitetima za ispunjavanje svih obaveza, zbog čega bi bilo korisno i angažovanje stručnjaka za tu oblast „sa strane“, npr. iz organizacija civilnog društva.

6.4. Mesto i uloga žena u oblasti klimatskih promena

U okviru ove teme, mogu se izdvojiti tri podteme oko kojih su grupisani iskazi ispitanika:

6.4.1. Žene na rukovodećim pozicijama u oblasti zaštite životne sredine, urbanizma, energetike – gradska uprava, javna preduzeća

Polazeći od shvatanja ispitanika o tome da li je uopšte značajno da *žene budu na rukovodećim pozicijama* u ovim oblastima i zašto, iskristalisala su se i dalja shvatanja i obrazloženja ovog pitanja. Odgovori se kreću od toga da je jako bitno, zbog njihove sposobnosti da kvalitetno obavljaju neke poslove, da se uhvate u koštac sa problemom, zbog odgovornosti*, te i prirodno izraženijeg senzibiliteta za ekološka pitanja (Valjevo, Kraljevo), preko podeljenih mišljenja, u smislu da je, sa jedne strane bitna ličnost osobe koja obavlja posao, njena odgovornost i entuzijazam, a sa druge da postoji razlika ako su to žene, jer su one najčešće pokretači i inicijatori određenih aktivnosti** (Bor), do stava da nije bitno da žena bude na rukovodećoj poziciji, već je bitan cilj rodne ravnopravnosti koji treba ostvariti (Kruševac), što je zapravo grad u kojem su uglavnom žene na rukovodećim pozicijama u gradskoj upravi. Utisak koji generalno provejava kroz sve diskusije, jeste da se jedan od razloga inače veće zastupljenosti žena u sektorima vezanim za ekologiju, može ogledati u tom što su kao majke više porodično vezane i stvari kao što su zdravlje i životna sredina ih više dotiču, te su i motivisanije da se angažuju u tim oblastima.

*Utisak je da su žene u pojedinim odeljenjima više prisutne kao dekor, njihovo mišljenje se ne uzima toliko u obzir kada se donose neke odluke, ali su hrabrije da iznesu neke probleme.

Učesnica fokus grupe u Kraljevu

**Delimično se slažem sa tim, ali ne smatram da je presudno da li je žena ili muškarac na nekoj poziciji, stvar je ličnosti i pitanja da li će da radi svoj posao svim srcem ili će da hvata krivine i da izbegava posao.

Učesnica fokus grupe u Boru

Za Kraljevo je karakteristično naglašavanje nedostatka žena na rukovodećim pozicijama, posebno u odeljenjima vezanim za ekologiju i zaštitu životne sredine, energetiku, gde iako žena obavlja posao energetskog menadžera, praktično je bez adekvatne pomoći, podrške i saradnika u toj oblasti. Štaviše, ističe se da je uticaj žena u oblasti klimatskih promena najmanji, budući da mnoge žene jako teško žive, usmerene su na egzistencijalne potrebe, te nemaju ni vremena, ni mogućnosti da se bave time, zbog čega se ukazuje da inicijativa o većem učešću žena u različitim oblastima društvenog života opet mora da dođe od viših instanci vlasti. Specifičnost Bora se ogleda u tome, što je veće prisustvo žena u oblasti zaštite životne sredine, poljoprivrede, seoskog turizma, pa i zdravstva i obrazovanja, između ostalog, pretežno uslovljena činjenicom da je većina muškarca zaposlena u rudniku, te njima preostaju ovi sektori.

6.4.2. Ekološka osvešćenost žena

Diskutujući o tome da li su žene generalno sklonije ekološki održivijim rešenjima i proekološkom ponašanju, u kontekstu teze da je i to jedan od faktora zašto su zastupljenije u ovoj oblasti, ali i argumenta da upravo zbog toga mogu značajno da doprinesu istoj, ispitanici su takođe izneli raznolike stavove. Osim primera ličnih aktivnosti usmerenih na očuvanje životne sredine (npr. reciklaža) i generalne ocene o nerazvijenosti ekološke svesti i kulture stanovništva, izdvajaju se mišljenja da žene jesu ekološki svesnije, ali silom prilika, npr. ne poseduju automobil ili nisu vozači, pa moraju da biraju druga rešenja (Kruševac), kao i ona da tu ne postoji neka posebna razlika ili da bar ne treba na taj način posmatrati, jer je odnos prema životnoj sredini stvar opredeljenja i principa svakog pojedinca (Bor).

6.4.3. Žene kao vlasnice poljoprivrednog zemljišta, nekretnina, domaćinstava, žene preduzetnice u oblasti ekologije i njihov aktivizam

Najopštiji zaključak proizašao iz diskusije o socioekonomskim indikatorima položaja žena u kontekstu klimatskih promena (pravo na zemlju, upravljanje resursima, domaćinstvom, ekološki aktivizam), jeste da je u poslednjih nekoliko godina došlo do porasta broja žena vlasnica parcela i nekretnina ili žena koje vode domaćinstva, zbog Porodičnog zakona i

odredbe koja se tiče podjednakog prava svojine nad određenom nekretninom.⁵⁷ Ovaj trend se osetio i u pogledu povećanja broja žena *podnosilaca zahteva* za konverziju na ekološki prihvatljivija goriva, kao vlasnica objekata (Kruševac). Bor je, kako je već naglašeno i u ovom pogledu specifičan, jer upravo se žene u najvećem procentu bave poljoprivredom, te su i vlasnici parcela i stoga je njihov rad važan za održavanje seoskog turizma.

U pogledu projekata namenjenih ženskom ekološkom/poljoprivrednom aktivizmu i podsticaja i subvencija za žene u tim oblastima, prednjače: Kraljevo sa različitim inicijativama, poput projekta „Rešenja zasnovana na prirodi“, podržanog od strane gradske uprave (sadnja velikih terasa, lekovitog bilja, koje korenjem vezuje zemljište i sprečava klizišta, gde pre svega žene mogu da doprinesu) i Kruševac, sa različitim programima. Pored programa vezanog za organsku proizvodnju, za koji nije bilo značajnog odziva, važni su projekti „Uključi se, unapredi lokalnu zajednicu“, sa ciljem motivisanja žena na uključivanje u rad mesne zajednice, kao i projekat „Uključi se, iskoristi šansu“, usmeren na podsticanje žena na samozapošljavanje.

6.5. Uloga organizacija civilnog društva u praćenju, kreiranju i implementaciji rodno odgovornih politika u kontekstu klimatskih promena

Prisustvo nevladinog sektora u ovoj oblasti, najviše je izraženo u Kruševcu, ali se ističe da je reč o organizacijama koje se bave ili samo ekologijom ili samo rodnom ravnopravnošću, bez naročitog povezivanja tih oblasti. Među takvima se ističu Kruševački ekološki centar, Treehouse Srbija, kao i Udruženje žena Peščanik⁵⁸. U Boru se takođe prepoznaje aktivizam ekoloških nevladinih organizacija, koje podstaknute ključnim problemom zagađenja vazduha, kontinuirano zagovaraju različite inicijative i učestvuju u osmišljavanju lokalnih

---

57 Na osnovu člana 176, stava 1 Porodičnog zakona, smatra se da su supružnici izvršili deobu zajedničke imovine ako su u javni registar prava na nepokretnostima upisana oba supružnika kao suvlasnici na opredeljenim udelima. U stavu 2 se dodaje da je upis izvršen na ime oba supružnika i kada je izvršen na ime samo jednog od njih, osim ako nakon upisa nije zaključen pismeni sporazum supružnika o deobi zajedničke imovine odnosno bračni ugovor, ili je o pravima supružnika na nepokretnosti odlučivao sud. „Porodični zakon“, *Sl. glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015. https://www.paragraf.rs/propisi/porodnici_zakon.html. Pristupljeno 13.10.2022.

58 Članica Mreže 1325.

politika. Takvo je Društvo mladih istraživača, koje između ostalog zagovara i uključivanje rodni pitanja u oblast životne sredine i obratno, zatim Alternativa Bor, Eko East, Čitaonica za životu sredinu, itd.

Dok u Kraljevu ispitanici nisu upoznati sa postojanjem neke značajnije organizacije u ovom domenu, u Valjevu one postoje, ali je utisak da ne utiču naročito na kreiranje javnih politika, da su aktivne u slučaju konkretnih ekoloških problem, te da, prema oceni ispitanika i gradska uprava ima relativno lošu saradnju sa tim organizacijama. Štaviše i kod pojedinih učesnika fokus grupe prisutan je skeptičan stav prema njihovom radu, ciljevima i načinu finansiranja.

Ipak, praćenje primene NAP-a i zagovaranje agende „Žene, mir i bezbednost“ od 2017. godine u fokusu je Mreže organizacija civilnog društva u čijem sastavu su brojne organizacije iz lokalnih zajednica u Srbiji, poput Pirota, Užica, Kikinde, Novog Bečeja, Tutina i sl, gde se se pored praćenje primene prethodna dva NAP-a, sprovodile brojne aktivnosti s ciljem unapređenja položaja bezbednosti žena i devojčica.

6.6. Mogućnosti lokalizacije NAP-a u koji bi bile uključene klimatske promene

Ispitanici su izneli različite predloge na koji način bi budući NAP mogao da se primeni u njihovim lokalnim sredinama, odnosno koje oblasti bi trebalo targetirati kako bi određena pitanja u vezi sa položajem i ulogom žena u kontekstu klimatskih promena postala vidljivija ili bi se razrešila. Preovlađuju preporuke koje se tiču *edukacije i podizanja ekološke svesti*, kako za najranije uzraste kroz sistem obrazovanja, tako i za žene u cilju njihovog osnaživanja, profesionalnog usavršavanja u različitim oblastima, što bi im pružilo i mogućnost delovanja sa viših pozicija.

Fokus grupna diskusija u Kraljevu iznedrila je zanimljive predloge u tom smislu, te se kao jedan navodi *osnaživanje žena u oblasti poljoprivrede*, s obzirom da poljoprivrednici najviše ulažu u adaptaciju na klimatske promene. Takođe se izdvojila *energetika*, kao oblast u ko-

joj je prisutan mali broj žena, posebno na rukovodećim položajima, te se predlaže njihova veća zastupljenost u ovom sektoru, naročito na pozicijama odlučivanja, budući da se efekti loženja i korišćenja različitih goriva ipak najviše odražavaju na žene. Kao dodatan argument za to se navodi da su energetska efikasnost i korišćenje obnovljivih izvora energije dobra rešenja za smanjenje zagađenja vazduha i istovremeno za smanjenje gasova staklene bašte, čime se svakako ublažavaju efekti klimatskih promena. Još jedan predlog tiče se gajenja lekovitog bilja, gde su žene inače aktivne, što bi imalo korist za životnu sredinu, ali i finansijski benefit za njih.

U Kruševcu se ističe da bi žene trebalo da budu više uključene u oblast *prevencije prirodnih nepogoda*, s obzirom da su one više kod kuće i više brinu o domaćinstvu, samim tim, snose i veće posledice u slučaju neke elementarne nepogode, otuda bi one više vodile računa o mogućim načinima sprečavanja, odnosno prevencije takvih događaja. Dodaje se da su takođe znatno odgovornije kada su u pitanju zaštita i spasavanje i da stoga treba budu uključene u sve procese planiranja koji se tiču takvih događaja. U Boru se dele slični stavovi, te se navodi da žene mogu da pruže značajne doprinose u oblasti *adaptacije klimatskim promenama*, kao i u *zdravstvu, poljoprivredi i seoskom turizmu*.

7. Zaključci i preporuke

Ovo istraživanje potvrđuje ranije nalaze da su žene više ugrožene efektima klimatskih promena, usled ograničenog pristupa energetske resursima, adekvatnoj pijaćoj vodi i sanitarijama. Međutim, treba reći da, uprkos statistici i istraživanjima, kako u svetu, tako i kod nas, o većoj smrtnosti i oboljevanju žena od zagađenog vazduha⁵⁹, ispitanici ne prepoznaju zagađenje vazduha kao faktor ugrožavanja koji posebno pogađa žene, odnosno uglavnom ističu da se loš kvalitet vazduha podjednako odražava na sve, te da nemaju uvid ili podatke o tome da li i na koji način su žene više pogođene. Istovremeno se nameće utisak da saobraćaj nije jedan od značajnijih zagađivača vazduha⁶⁰, što implicira pretpostavku da je to problem karakterističan pretežno za velike i razvijene gradove. Iako su u ispitivanim lokalnim zajednicama žene prilično zastupljene u obradi poljoprivrednog zemljišta, ipak imaju slabije ekonomske i finansijske kapacitete i ograničen pristup savremenim tehnologijama, kao i različitim vrstama osiguranja i zaštite od nepogoda. Samim tim su žene, posebno u ruralnim predelima, ranjivije na klimatske promene, jer se izloženost različitim vremenskim prilikama (suše, poplave, grad, itd.), odražava i na njihovo zdravlje i ekonomsko blagostanje. Pri tom, nepostojanje urodjenih strateških i planskih dokumenata u ovoj oblasti ili izostanak njihove primene, kao i manja zastupljenost žena na mestima odlučivanja, ograničava njihov uticaj na kreiranje i sprovođenje rodno senzitivnih klimatskih politika.

Pored većeg tereta, koji zbog rodni uloga nose u uslovima različitih katastrofa i nepogoda, identifikovan je i važan doprinos žena u odgovoru na klimatske promene, koji treba da bude ojačan i osnažen. Dodatno, preliminarnim istraživanjem je utvrđeno da još uvek nije u potpunosti implementirano prikupljanje rodno senzitivnih podataka u oblasti klimatskih promena i zaštite životne sredine, te samim tim ne postoji ni integrisano i kontinuirano praćenje rodne dimenzije uticaja klimatskih promena u Srbiji.

Naime, svest o potrebi boljeg razumevanja rodne dimenzije klimatskih promena u Srbiji je

---

59 World Health Organization (WHO). *Health impact of ambient air pollution in Serbia - A call to action*. Republic of Serbia: Ministry of Health, Ministry of Environmental Protection, Institute of Public Health of Serbia "Dr Milan Jovanović Batut", op. cit.

60 Spomenut je samo u Kruševcu, kao izvor zagađenja, usled korišćenja starih automobila.

u početnoj fazi razvoja i reflektuje se pretežno kroz ispunjavanje obaveza proizašlih iz međunarodnih konvencija, ugovora i rezolucija u oblasti zaštite životne sredine i rodne ravnopravnosti i to u vidu usklađivanja strateške i zakonske regulative, osnivanja određenih tela i institucija, uspostavljanja mehanizama i preduzimanja neophodnih mera i aktivnosti. Međutim, konkretni rezultati pojedinih mera, još uvek izostaju. Ipak, pionirske korake nadležnih institucija i aktera u razvijanju rodno senzitivnih klimatskih politika, treba podržati i potrebu za daljim razvojem u tom pravcu, potkrepljivati empirijskim činjenicama, kao i stranim iskustvima u pogledu integracije pitanja roda i klimatskih promena u nacionalne akcione planove za primenu Rezolucije 1325.

Preporuke

Politike, mehanizmi, institucije

- U trećem NAP-u (2022-2027) bi trebalo da bude prepoznata povezanost negativnih efekata klimatskih promena i bezbednosti i blagostanja žena. Ova preporuka najpre proizilazi iz potrebe da se klimatski rizici posmatraju i kao bezbednosni i da se s obzirom na težinu njihovih posledica po žene, uvaži njihov položaj i uloga u oblasti upravljanja klimatskim promenama. Drugo, s obzirom da je NAP najvažniji nacionalni dokument koji se bavi bezbednošću žena i njihovim ulogom u ostvarivanju iste, isti bi trebalo detaljnije da sagledava oblast klimatske bezbednosti. Time bi se obezbedio integrisan pristup pitanjima bezbednosti žena i klimatskih promena, koja se inače prate i kroz postojeće dokumente u oblasti zaštite životne sredine i rodne ravnopravnosti;
  - Treći NAP bi trebalo da apostrofira delatni potencijal žena, odnosno učešće žena kako u procesu političkog odlučivanja u oblasti klimatskih promena, tako i u oblasti prevencije, mitigacije i adaptacije klimatskih promena;
  - Uskladiti treći NAP sa postojećim dokumentima u oblasti rodne ravnopravnosti i zaštite životne sredine – Nacionalnom strategijom za rodnu ravnopravnost (2021-2030), Zakonom o rodnoj ravnopravnosti (2021), Zakonom o zabrani diskriminacije, Zakonom o zaštiti životne sredine (2011), Zakonom o klimatskim promenama (2021), itd;
  - Uroditi javne politike i zakonodavstva u oblasti zaštite životne sredine i ekologije;
  - Uspostaviti rodno odgovorne statistike, odnosno mehanizme prikupljanja rodno senzitivnih podataka u svim relevantnim sektorima - zaštita životne sredine, energetika, poljoprivreda, šumarstvo, ekonomija, zdravstvo, socijalna pitanja;
  - Uvesti interdisciplinarni pristup u kreiranju rodno odgovornih klimatskih politika i rešavanju problema položaja žena u oblasti životne sredine kroz saradnju relevantnih ministarstava (Ministarstvo zaštite životne sredine, Ministarstvo za

ljudska i manjiska prava i društveni dijalog, Ministarstvo privrede, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo rudarstva i energetike, Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, Ministarstvo zdravlja, itd);

Prevenција

- Edukacija/podizanje svesti o negativnim efektima klimatskih promena na žene i devojčice, uključujući podizanje svesti o mogućnostima njihovog preventivnog delovanja:
  - Kreirati radionice u najranijim uzrastima (vrtići) i uključivanje formalnih školskih programa o zaštiti životne sredine, klimatskim promenama i rodnom osnaživanju;
  - kreirati formalne kanale ili platforme informisanja, edukacije i deljenja dobrih praksi, kako među ženama individualno (posebno u ruralnim krajevima), tako i među organizacijama civilnog društva (OCD) koje se bave temama klime/životne sredine i roda;
  - sprovoditi kontinuirane edukacije i osposobljavanja žena za obavljanje poslova u sektorima gde su inače nedovoljno zastupljene (npr. energetika, šumarstvo i sl.);
  - Promovisanje, podsticanje i osnaživanje žena za veće učešće u ekološkom sektoru, čime bi se takođe doprinelo jednom od glavnih ciljeva rezolucije 1325 - *prevencija sukoba i očuvanje mira*;
  - uključiti više žena u kreiranje politika na nacionalnom i međunarodnom nivou, koje se tiču odgovora na klimatske promene i prirodne katastrofe;
  - uključiti više žena u rad sektora koji su u vezi sa ekologijom i zaštitom životne sredine (energetika, poljoprivreda, ekonomija, vodosnabdevanje, šumarstvo i sl.), kao i u rad javnih preduzeća koja se bave tim delatnostima;
  - posvetiti više pažnje razvoju podsticajnih socijalnih i ekonomskih politika, promovisanje i jačanje ženskog preduzetništva u oblasti ekologije i životne sredine (npr. organska poljoprivreda, seoski i agro turizam i sl);

- zagovarati aktivno i održivo partnerstvo između ženskih i/ili ekoloških OCD i lokalnih samouprava u oblastima klime i rodne ravnopravnosti, u cilju pružanja pomoći i ekspertize zaposlenima u ovim sektorima;
- promovisati i podsticati kontinuirane analiza i studije OCD o rodu i klimatskim promenama, a rezultate i izveštaje podnosti relevantnim ministarstvima i telima, a u cilju praćenja napretka u ovoj oblasti;
- Mreža OCD 1325 bi trebalo da bude prepoznata kao jedan od aktera u primeni i realizaciji NAP-a, kao i u promovisanju agende Žene, mir i bezbednost, posebno na lokalnom nivou;

Mitigacija

- Podsticati i osnaživati već prepoznate aktivnosti žena kojima doprinose smanjenju efekata gasova staklene bašte – korišćenjem obnovljivih izvora energije, ekološki prihvatljivih goriva i tehnologije, efikasnije korišćenje resursa u domaćinstvu i zdraviji izbori u saobraćaju;
- Podržavati i promovisati angažovanje žena u aktivnostima kao što su pošumljavanje, sadnja i gajenje lekovitog bilja, uređenje cvetnih i zelenih površina i sl., čime se širi zeleni pokrivač kao jedan od akumulatora gasova staklene bašte, a takođe se doprinosi smanjenju rizika od klizišta, koja su takođe posledica klimatskih promena;

Adaptacija

- Uspostaviti parametare koji se odnose na potrebe i interese žena u procesu planiranja prilagođavanja klimatskim promenama i smanjenja rizika od katastrofa. Tako integrisana akcija za odgovor na rodne dimenzije klimatskih bezbednosnih rizika je ključna za minimiziranje pretnji miru i bezbednosti, što obuhvata i produbljivanje socio-ekonomskih nejednakosti i tenzija oko korišćenja, pristupa i kontrole prirodnih resursa;
- Uključiti više žena u procese koji se tiču kreiranja otpornosti na klimatske promene,

odnosno u sektore koji se bave odgovorom na vanredne situacije, prilagođavanje klimatskim promenama i upravljanje rizicima izazvanim negativnim efektima klimatskih promena;

- Razvijati rodno orijentisane akcione planove u sektoru poljoprivrede sa ciljem unapređenja rezilijentnosti na klimatske promene. S tim u vezi, potrebno je staviti akcenat na osnaživanje žena u poljoprivredi – kroz subvencije, mogućnost osiguranja proizvodnje, finansijsku podršku za intervencije kojima bi se obradive površine pripremile i adaptirale na moguće rizike od suša, poplava i drugih nepogoda (npr. zaštita od grada, sistemi za navodnjavanje i sl.).

8. Literatura

1. Ana Vuković et al., „Global warming impact on climate change in Serbia for the period 1961-2100,” *Thermal Science*, Vol. 22, no. 6 (2018): 2267-2280.
2. Babović, Marija and Petrović, Jelisaveta, *Gender Sensitive Data and Indicators for Project: Establishing Transparency Framework for the Republic of Serbia*, draft version, Belgrade, 2019, p.7. <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2020/08/Gender-and-Climate-Change-monitoring-framework-DRAFT-18122019.pdf>. Preuzeto 26.05.2022.
3. Babović, Marija i Petrović, Marijana, *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji 2021: Digitalizacija, budućnost rada i rodna ravnopravnost*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2021. https://www.stat.gov.rs/media/343261/indeks_rodne_ravnopravnosti_u_rs_2021.pdf. Preuzeto 23.10.2022.
4. Baćanović, Višnja and Jasmina Murić, *Gender and Climate Change - Training Handbook*. Belgrade: UN Women, 2018, p. 34. http://www.un-gsp.org/sites/default/files/documentos/training_handbook_web-eng_002.pdf. Preuzeto 26.05.2022.
5. Centar za podršku ženama - Kikinda, Misija OEBS-a u Srbiji i SeConS - Grupa za razvojnu inicijativu. Procena uticaja pandemije COVID-19 na implementaciju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017-2020), na lokalnom nivou. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. <https://www.osce.org/files/f/documents/7/6/491560.pdf>. Preuzeto 19.05.2022. Opštine obuhvaćene istraživanjem su: Ada, Kraljevo, Leskovac i Vladičin Han.
6. Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW Committee). Committee on the Elimination of Discrimination against Women Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia - CEDAW/C/SRB/CO/4. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/071/73/PDF/N1907173.pdf?OpenElement>. Preuzeto 23.05.2022.
7. COP 26: The Glasgow Climate Pact - UN Climate Change Conference. Glasgow, UK, 31 October – 13 November 2021. <https://ukcop26.org/wp-content/uploads/2021/11/COP26-Presidency-Outcomes-The-Climate-Pact.pdf>. Preuzeto 12.05.2022.

8. Cvetković, Vladimir M., Giulia Roder, Adem Ocal, Paolo Tarolli, and Slavoljub Dragičević. „The role of gender in preparedness and response behaviors towards flood risk in Serbia,” *International journal of environmental research and public health*, Vol. 15, no. 12 (2018): 2-21. <https://doi.org/10.3390/ijerph15122761>.
9. Đurđević, Vladimir, Vuković, Ana and Vujadinović-Mandić Mirjam, *Climate Changes Observed in Serbia and Future Climate Projections Based on Different Scenarios of Future Emissions*. Belgrade: UN Development Program, 2018, pp.17-20. <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2021/08/Observed-Climate-Change-and-Projections.pdf>. Preuzeto 26.05.2022.
10. GenderCC – Women for Climate Justice. <https://www.gendercc.net/gender-climate.html>. Pristupljeno 26.05.2022.
11. Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence (GREVIO). *GREVIO's (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) – Serbia*. Strasbourg: Council of Europe. 2020. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2020-04/GREVIO%20report%20on%20Serbia.pdf>. Preuzeto 19.05.2022.
12. Henri Mirtinen et al. *Sprovođenje agende „žene, mir i bezbednost“ u regionu OEBS-a*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, Centar za žene, mir i bezbednost LSE. 2020. <https://www.osce.org/files/f/documents/7/0/471363.pdf>. Preuzeto 18.05.2022.
13. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). *Annex I: Glossary*. Matthews, J.B.R. (ed.), In: *Special report: Global warming of 1.5 °C*. 2018. p. 544. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15_AnnexI_Glossary.pdf. Preuzeto 10.05.2022.
14. Irene Dankelman, „Climate Change, Human Security and Gender”, in *Gender and climate change: An introduction*, edited by Irene Dankelman, 55-71. London: Earthscan, 2010.
15. Joan Davidson and Irene Dankelman. *Women and Environment in the Third World: Alliance for the Future*. London: Earthscan, 1988.
16. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost. *Nacionalni pregled o ostvarenom napretku u sprovođenju Pekinške deklaracije i platforme za akciju +25*. Beograd: Koordinaciono

- telo za rodnu ravnopravnost, 2020. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2020-04/Nacionalni%20pregled%20Pekinska%20deklaracija%20SRB.pdf>. Preuzeto 26.05.2022.
17. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost. *Izveštaj o ostvarivanju rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji za 2021. godinu*. Beograd: KTRR, 2021. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/index.php/sr/dokumenti/izvestaji>. Preuzeto 23.10.2022.
  18. Krstić-Ilić Ivana and Vesna Miltojević, „Gender perspective of climate change in the Republic of Serbia”, *Facta Universitatis, Series: Working and Living Environmental Protection*, Vol. 18, no. 3 (2021): 129-141.
  19. Marisa O. Ensor, “Gender, climate change and security risks in Egypt: Opportunities for synergistic action”, in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32638/GCS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Preuzeto 10.05. 2022.
  20. Milica Radenković, „Prvi put zvanično objavljene posledice zagađenja: U Srbiji hiljade mrtvih i hospitalizovanih zbog vazduha”, *Danas*, 22. septembar 2022. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/prvi-put-zvanicno-objavljene-posledice-zagadjenja-hiljade-mrtvih-i-hospitalizovanih-zbog-vazduha/>.
  21. Ministarstvo odbrane RS. *Izveštaj o sprovođenju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije za 2020. godinu*. Beograd: Ministarstvo odbrane Republike Srbije. 2020. https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/akcioni_planovi/2021/Izvestaj%20za%20NAP%20za%202020%20Prilog.pdf.
  22. Misija OEBS-a u Srbiji. *Dobrobit i bezbednost žena – Srbija, osnovni izveštaj*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. 2018. https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/419756_1.pdf. Preuzeto 20.05.2022.
  23. Momsen, Janet. *Gender and development*. London: Routledge, 2009, p. 2.
  24. Murić, Jasmina. *Gender and climate change in the Republic of Serbia*. Belgrade: UNDP

- Serbia, 2015. <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2017/04/First-Study-on-Gender-and-Climate-Change-in-the->
25. *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 SB UN – **Žene mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015)***. Beograd: Ministarstvo odbrane RS. <https://www.mod.gov.rs/lat/4352/akcioni-planovi-4352>. Preuzeto 03.11.2022.
  26. *Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 SB UN – **Žene mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017-2020)***. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, Ministarstvo odbrane RS. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/7/341161.pdf>. Preuzeto 18.05.2022.
  27. Neumayer, Eric and Thomas Plümpner, „The gendered nature of natural disasters: The impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981–2002”, *Annals of the association of American Geographers*, Vol. 97, no. 3 (2007): 551-566.
  28. Nyahunda, Louis, Frans Koketso Matlakala, and Jabulani Calvin Makhubele, „Environmental social work: accounting for women’s tragedies in the face of climate change-induced disasters in Chimanimani District, Zimbabwe”, *African Journal of Gender, Society & Development*, Vol. 9, no. 4 (2020): 197-217.
  29. Nyahunda, Louis, Shyleen Chibvura and Happy Mathew Tirivangasi, „Social work practice: accounting for double injustices experienced by women under the confluence of Covid-19 pandemic and climate change impacts in Nyanga, Zimbabwe”, *Journal of Human Rights and Social Work*, Vol. 6, no. 3 (2021): 213-224.
  30. Pearse, Rebecca, “Gender and climate change”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*. Vol. **8, no. 2 (2017):1-16**.
  31. *Poplave u Srbiji 2014 - Izveštaj o proceni potreba za oporavak i obnovu posledica poplava*. Beograd: United Nations Serbia, World Bank Group, EU. <http://www.obnova.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Izvestaj-o-proceni-potreba-za-oporavak-i-obnovu-posledica-poplava.pdf>. Preuzeto 25.05.2022.
  32. „Porodični zakon”, *Sl. glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015. https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html. Pristupljeno 13.10.2022.

33. Rahman, Md Sadequr, „Climate change, disaster and gender vulnerability: A study on two divisions of Bangladesh“, *American Journal of Human Ecology*, Vol. 2, no. 2 (2013): 72-82. Republic-of-Serbia.pdf. Preuzeto 20.05.2022.
34. Stalna konferencije gradova i opština (SKGO). Rodna ravnopravnost u Srbiji – zbirni podaci. <http://rr.skgo.org/>. Pristupljeno 18.05.2022. Treba napomenuti da podaci koji su prikazani, predstavljaju zbirne podatke za one gradove i opštine koje su popunile upitnik, a njih je 163.
35. UN Climate Statement. Climate Change Affects Us More Severely than Previously Thought. <https://unfccc.int/news/climate-change-affects-us-more-severely-than-previously-thought>. Pristupljeno 15.05. 2022.
36. UN Environment Programme (UNEP). Climate change and security – strengthening resilience to climate-fragilityrisks. https://postconflict.unep.ch/publications/ClimateChange_Security_twopager.pdf. Nairobi: UNEP. 2019. Preuzeto 22.05.2022.
37. UNEP, UN WOMEN, UNDP, “Climate change, conflict, and shifting gender dynamics in pastoralist communities: Perspectives from North Kordofan, Sudan“, in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32638/GCS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Preuzeto 10.05. 2022.
38. UNEP, UN WOMEN, UNDP, “The “feminization” of communities in Sudan: New opportunities for peacebuilding“, in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020.
39. UN Women. Concepts and definitions. <https://www.un.org/womenwatch/osagi/gendermainstreaming.htm>. Pristupljeno 17.05.2022.
40. UN Women. Women and politics: 2021. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2021/Women-in-politics-2021-en.pdf>. Preuzeto 18.05.2022.
41. UNDP. Special Report - New threats to human security in the Anthropocene: Demanding greater solidarity. New York: UNDP, 2022. https://hdr.undp.org/sites/default/files/srhs2022_overview_en.pdf. Preuzeto 11.05.2022.

42. UNDP. UNDP *Climate Promise Progress Report*. New York: UNDP, 2022. https://climatepromise.undp.org/sites/default/files/research_report_document/Climate%20Promise%20Global%20Progress%20Report%202022.pdf. Preuzeto 18.05.2022.
43. United Nations Environment Programme (UNEP), UN Women, UN Development Programme (UNDP) & UN Peacebuilding Support Office (PBSO). *Gender, Climate Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32638/GCS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Preuzeto 10.05. 2022.
44. United Nations Environment Programme (UNEP). *Emissions Gap Report: The heat is on – A world of climate promises not yet delivered*. Nairobi: UNEP, 2021. <file:///C:/Users/OsobaX/Downloads/EGR21.pdf>. Preuzeto 10.05.2022.
45. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) - Article 1 (definitions). <https://unfccc.int/resource/ccsites/zimbab/conven/text/art01.htm#:~:text=For%20the%20purposes%20of%20this%20Convention%3A&text=%22Climate%20change%22%20means%20a%20change,observed%20over%20comparable%20time%20periods>. Pristupljeno 11. 05. 2022.
46. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). *Why Climate Action Needs Women*. 2022. <https://unfccc.int/news/why-climate-action-needs-women>. Pristupljeno 20.05.2022.
47. United Nations Security Council. Resolution 1325 – Women, Peace and Security. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SC_ResolutionWomenPeaceSecurity_SRES1325%282000%29%28english_0.pdf. New York: UNSC, 2000. Preuzeto 17.05.2022.
48. Virginie le Masson, Colette Benoudji and Sandra Sotelo Reyes, "Everyday violence and its impact on insecurity and resilience in Chad", in *Gender, Climate and Security - Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change*. UNEP, UN Women, UNDP & UN PBSO, 2020, p. 29. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32638/GCS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Preuzeto 10.05. 2022.
49. Višnja Baćanović. *Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji u 2014. godini*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji, 2015. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/6/135026.pdf>. Preuzeto 25.05.2022.

50. World Health Organization (WHO). Climate change. https://www.who.int/health-topics/climate-change#tab=tab_1. Pristupljeno 10.05.2022.
51. World Health Organization (WHO). *Health impact of ambient air pollution in Serbia - A call to action*. Republic of Serbia: Ministry of Health, Ministry of Environmental Protection, Institute of Public Health of Serbia "Dr Milan Jovanović Batut", 2019. file:///C:/Users/OsobaX/Downloads/Health-impact-pollution-Serbia.pdf.
52. „Zakon o zaštiti vazduha“, *Sl. glasnik RS*, br. 36/2009, 10/2013 i 26/2021. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_vazduha.html. Pristupljeno 13.10.2022.
53. Zorica Mršević and Svetlana Janković, „Gender Aspects of Natural Catastrophes/Disasters“, in *Contemporary issues and perspectives on gender research*, edited by Lilijana Čičkarić and Zorica Mršević, 82-99. Belgrade: Institute of Social Sciences, 2019.